Ulakbilge
Sosyal Bilimler Dergisi

EFSANELEŞEN BİR KADIN KAHRAMAN OLARAK KURMANCAN DATKA VE KIRGIZ ULUSAL KİMLİĞİNİN İNŞASINDAKİ YERİ

Cengiz BUYAR
Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.
cengiz.buyar@manas.edu.kg ORCID: 0000-0002-0549-4463

Buyar, Cengiz. "Efsaneleşen Bir Kadın Kahraman Olarak Kurmancan Datka ve Kırgız Ulusal Kimliğinin İnşasındaki Yeri". ulakbilge, 92 (2024/2): s. 120–133. doi: 10.7816/ulakbilge-12-92-03

ÖZ

Kurmancan Datka (1811-1 Şubat 1907), 19. yüzyılda Kırgızistan'ın güneyinde liderlik yapmış ve Dağların Kraliçesi olarak anılmış önemli bir Kırgız tarihi şahsiyettir. Döneminde Datka unvanı verilen ilk kadın olarak bilinir. 1811 yılında Oş şehri yakınlarındaki Oroke kışlağında dünyaya geldi. 1832 yılında Alay Kırgızlarının lideri Alimbek Datka ile evlendi. Eşi Alimbek Datka'nın 1862 yılında ölümünün ardından, Kurmancan Datka Alay bölgesi Kırgızlarının liderliğini üstlendi. Otoritesini Buhara ve Hokand Hanlıkları'nın yöneticileri de kabul etti. 19. yüzyılın sonlarında Rus İmparatorluğu Orta Asya'ya doğru genişlemekteydi. 1876 yılında Hokand Hanlığı'nın Rusya tarafından ilhak edilmesinin ardından, Kurmancan Datka oğullarıyla birlikte Rus işgaline karşı mücadele etti. Ancak dönemin ağır şartlarını göz önünde bulundurarak Ruslarla anlaşma yoluna gitti. Kurmancan Datka Kırgız halkının bağımsızlık mücadelesinde önemli bir şahsiyet olarak kabul edilir. Adına para ve pullar bastırılmış, heykellleri dikilmiş, hayatı sinemaya aktarılmıştır. Kurmancan Datka, cesareti, sağlam karakteri ve liderlik vasıflarıyla Kırgız tarihine damga vurmuş önemli kadın kahramanlardan biri olarak anılmaktadır. Modern Kırgız ulusal kimliğinin inşasında örnek gösterilen şahsiyetlerden biri olarak da ön plana çıkmaktadır. Bu çalışmada Kurmancan Datka'nın hayatı, siyasi faaliyetleri ele alınacak, Kırgız ulusal kimliğinin şekillenmesindeki rolü üzerinde değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kurmancan Datka, Kırgız, Hokand, Türkistan, Rus, hanlık

Makale Bilgisi:
Geliş: 4 Ocak 2024 Düzeltme: 12 Nisan 2024 Kabul: 15 Mayıs 2024

© 2024 ulakbilge. Bu makale Creative Commons Attribution (CC BY-NC-ND) 4.0 lisansı ile yayımlanmaktadır.

Giriş

Kırgız halkının bugünkü topraklarında geleneksel konar göçer hayat tarzını devam ettirdiği 19. yüzyıl, Rus İmparatorluğu'nun işgal faaliyetlerini yürüttüğü ve bölgede Hanlıklar arasında çatışma sürecinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Umumi itibarıyla Kırgızlar, bugünkü Kırgızistan toprakları ve çevresinde, Tanrı dağları ve Pamir dağlarının eteklerinde boylar halinde yaşayan konar göçer bir yapıda varlıklarını sürdürüyordu ve boylar beyler tarafından yönetilmekteydi. Kırgızlar 18. yüzyıldan itibaren Kaşgar (Doğu Türkistan) ve Hokand Hanlığı gibi komşu hanlıklardaki iktidar ve bölgesel mücadelelerin devamlı içinde yer aldılar. Bilhassa Hokand hanlığının yönetim kademelerinde önemli rol oynadılar. Hokand Hanlığı (1709-1876), 19. yüzyılın ilk yarısında Kırgızların yaşadığı bugünkü Kırgızistan coğrafyasında tam hakimiyet tesis etmeye çalıştı. Bugünkü Kırgızistan'ın güney bölgesi ise tamamen Hokand Hanlığı'nın idaresi altındaydı.

Ruslar, 1552 yılında Kazan Hanlığı'nı, 1556 yılında da Astrahan Hanlığı'nı işgal ederek doğuyu işgale başlamışlardı. 17. yüzyılda bu işgal duraklamış, 18. yüzyılın başlarında işgal birlikleri Kazak steplerinin sınırlarına kadar ulaşmıştı. Ruslar bozkırın kuzey sınırlarına 1716'da Omsk, 1718'de Semipalatinsk, 1719'da da Üst Kamenegorsk kalelerini inşa etmişlerdi (Çapraz, 2011: 54) 1850'lerde artık bütün Kazakistan coğrafyası Rus hakimiyeti altına girdi.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Rus İmparatorluğu, Orta Asya'da etkisini artırmaya başladı. Rusya'nın amacı, bölgedeki ekonomik kaynakları ele geçirmek, Buhara emirliği, Hive ve Hokand, hanlıklarının kontrol ettiği ticaret yollarını ve bölgenin kaynaklarını denetim altına almaktı. 1865'te Orenburg Genel Valiliği'ne bağlı *Türkistan Bölgesi* idari yapısı kuruldu. Böylece Türkistan'ın bu idari yapının bünyesinde yönetilmesi planlandı. 1867'de *Türkistan Genel Valiliği* kurularak Türkistan, bu valiliğinin idari kontrolü altına verildi. 11 Temmuz 1867 tarihinde ise Yedisu ve Sır Derya oblastlarının idari yapısı teşkiline dair nizamnameden sonra Buhara Emirliği 1868 yılı itibarıyla Ruslar tarafından tamamen kontrol altına alınmıştır. 1873'te Hive Hanlığı Rusların hakimiyetine girdi. 1876 yılında ise Hokand Hanlığının varlığına son verildi.

19. yüzyılın ikinci yarısında Kırgızlar, Rus İmparatorluğu'nun Hokand Hanlığı'nı zayıflatması ve bölgeyi ele geçirmesiyle doğrudan Rus etkisine girdi. Bazı Kırgız kabileleri, Hokand Hanlığı'nın baskısından ve kendi aralarındaki çatışmalarda üstün konuma geçmek için Rusya'nın himayesine girmeyi tercih etti. 1860'larda Kırgızların yaşadığı bölgeler Rus yönetimine bağlandı (Buyar, 2017: 77-78).

Kırgız halkı hem Hokand Hanlığı'na hem de Rus İmparatorluğu'na karşı zaman zaman direnişler gösterdi. Ancak bu direnişler genellikle boylar arasında birliğin olmaması nedeniyle başarılı olamadı. 19. yüzyılın sonunda, Kırgızların yaşadığı topraklar tamamen Rus yönetimine dahil edildi. Ruslar, bölgede idarî reformlar yaparak Kırgızları yerleşik hayata geçirmeye çalıştı. Rus yönetimi, Kırgız topraklarına Slav kökenli göçmenleri yerleştirmeye başladı. Bu durum, Kırgızlar arasında sosyal ve ekonomik dengesizliklere yol açtı (Buyar, 2017: 78, 81). 19. yüzyıl, Kırgızlar için geleneksel yaşam tarzlarının değiştiği, dış güçlerin etkisiyle sosyo-ekonomik ve politik dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Hokand Hanlığı'nın etkisiyle İslamiyet güçlenirken, Rus etkisiyle yerleşik hayata geçiş teşvik edildi. Bu süreç, 20. yüzyılda Kırgız halkının modernleşme ve bağımsızlık mücadelelerinde etkili olmuştur.

19. yüzyılda Kırgız halkı, geleneksel olarak göçebe bir yaşam tarzına sahipti. Hayvancılık ekonominin temelini oluşturuyordu. Yaylak-kışlak hayatı devam ettiriliyordu. Rusya'nın bölgeyi işgali sonrasında gelen işgalci göçmenler tarımcılıkla meşgul olmaya başladılar. Kırgız boyları bu yeni düzene uyum sağlamakta zorlandı. Rus yönetiminin idari değişiklikleri, vergi ve idari politikaları halk arasında memnuniyetsizliklere neden oldu. Rus yönetimine karşı 1873-1876, 1898 ve 1916'da ayaklanmalar oldu.

1. Kurmancan'ın Hayatının İlk Dönemi

Kurmancan Mamatbay Kızı, 1811 yılında Oş şehrinin güneybatı tarafında bulunan Alay dağları arasındaki Oroke kışlağında dünyaya gelmiştir. Babası Mamatbay, Kırgızların Munguş boyunun (uruu) Bargı uruğuna mensuptur. Mamatbay, "akıllı, yerli yerinde konuşan, hiç kimsenin hakkını yememeye dikkat eden, iyi niyetli, hayvancılıkla meşgul olan, ataları gibi İslam dininin emir ve yasaklarına riayet eden bilgili bir adam" olarak bilinmektedir. Kurmancan'ın akrabaları hâlâ Oroke bölgesinde hayatlarını devam ettirmektedirler. Türklerde dînî gün ve aylarda doğanlara o gün veya ayın adının verilmesi geleneğine göre Kurmancan Datka'nın, Kurban Bayramı'nda doğması sebebiyle bu adın verildiği düşünülmektedir. Tarihi belgelerin bazılarında adı bugünkü

Kırgızca telaffuza göre değil de o dönemdeki telaffuza göre adı Kurbancan olarak geçmektedir (Ömürzakova, 2002: 23-24).

Kurmancan'ın küçüklüğünden itibaren zekâsı, ahlakı, terbiyesi ile dikkatleri çektiği anlaşılıyor. Zamandaşlarından Şermat Karıya "Kurmancan gençliğinden itibaren örf âdetlere bağlı, gelenek göreneklere saygı duyan, misafirperver bir ailede yetişmiş, düşündüklerini eğmeden bükmeden doğrudan söyleyen, zekâsı ile diğerlerinden ayırt edilen, kişilik sahibi (gururlu) bir kızdı" şeklinde onu tasvir etmektedir (Kazabayev, 22 Temmuz 1991).

İki yakın dost olan Kurbancan'ın babası Mamatbay ile 500 çadırlık Cooş boyunun beyi olan Törökul, aralarındaki dostluğu sağlamlaştırmak için oğlu Kulseyit ile Kurmancan arasında beşik kertmesi yapmaya karar vermişlerdir. Bunun için Kurmancan'a küpe takmışlar (söykö saluu) (bkz. Buyar ve Oflaz, 2022: 88-100), böylece de dünür (*beşik kuda*) olmuşlardır. Kurmancan 17 yaşında Kulseyit ile evlenmiştir. Ancak bu evlilik uzun sürmemiştir. Bir yıl sonra Kulseyit ile olan evliliği sona ermiş ve o, Üç Taş yaylasında bulunan ailesinin yanına geri dönmüştür. Kurmancan'ın baba tarafından akrabası olan "Şermat Karıya'nın ifadelerine göre yeni evlenen çiftler Gülçe'de yaşamaya başlamışlar, daha sonra Kulseyit'in babası Törökul'un yaşadığı Kaşgar'daki *Kattı Bagıt* adlı yere yerleşmişlerdir. Ancak Kurmancan'ın burada eşiyle anlaşamadığı ifade edilmektedir (Ömürzakova, 2002: 26)." Zayıf bir kişiliğe sahip olan eşi ile arasında ciddi problemler çıkan Kurmancan, bir yıl geçmeden bir gece karanlığında canını tehlikeye atarak oradan kaçmıştır. Onun bu hareketi o dönem için çok ciddi bir suç ve hakaret olarak kabul edilmekte idi ve Kırgız toplumu, örf ve âdetleri açısından asla kabul görmeyen bir davranış olarak değerlendirilmekteydi (Ömürzakova, 2002: 27). Kurmancan'ın kaçışını namus meselesi olarak gören ve gururlarına yediremeyen Cooş boyunun gençleri atlanarak Kurmancan'ın arkasından harekete geçmişler, ancak onu bulamamışlardır (Ömürzakova, 2002: 29).

Kurmancan zorlu bir yolculuğun ardından baba ocağına ulaşır. Babası Mamatbay, gelini geri götürmek için gelen Cooş boyunun temsilcilerine kızını teslim etmez. Bunun üzerine onlar da Mamatbay'ın at sürüsünü sürüp götürürler. Evlilik yoluyla Capalak ve Cooş boylarının arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi düşünülürken bu olaylar neticesinde iki boyun arası tamamen açılır. Kurmancan'ın baba evine gelişinden yaklaşık bir yıl sonra babası Mamatbay ölmüştür (Ömürzakova, 2002: 29).

2. Bir Dönüm Noktası Olarak Alımbek Datka ile Evliliği

Kurmancan 1832 yılında 21 yaşında Bargı boyunun beyi ve Hokand Hanlığı'nın Datka unvanına sahip yöneticilerinden Alımbek Datka (1799–1862) ile evlenmiştir. Bu evlilik onun hayatının dönüm noktası olmuştur. Alımbek Datka Hokand Hanlığı'na bağlı olan Alay bölgesinin yöneticisi idi. Kurmancan'ın Alımbek Datka ile tanışması ve evliliği konusu halk arasındaki önemli konulardan biri olmuş ve zamanla çeşitli rivayetler anlatıla gelmiştir (Ömürzakova, 2002: 29-31). Genel itibarıyla Alımbek Datka'nın, Kurmancan ile evlenmesinde, onun zeki, güzel, cesur ve kararlı karakterinin etkili olduğu değerlendirilmesi ön plana çıkmaktadır. Bu evlilikten Abdıldabek, Baatırbek, Mamıtbek, Asanbek, Kamçıbek ve kızları Ayımbü ile Satimbü adlı yedi çocuğu olmuştur. Alımbek Datka'nın ayrıca birinci eşinden Akunbek ve Kıpçak asıllı diğer eşinden de Kılıçbek adlı bir çocuğu vardır (Ömürzakova, 2002: 32).

3. Alımbek Datka (1799–1862)

Asanbiy uulu Alımbek 1799 yılında doğmuştur. Adıgine boyunun Bargı uruğuna mensuptur[1]. Babası Asan biy, sadece Alay'da değil bütün Fergana bölgesinde zengin, etkili ve saygın bir insan olarak tanınan biridir. Ticari ilişkileri sayesinde Türkistan, Çin ve çevre bölgelerdeki siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeleri yakından takip eden biri idi (Abıtov, "Alımbek-Datka", 12 Ekim 2011).

Kabiliyetleri, zekâsı ve hal hareketleriyle herkesin dikkatini çeken Alımbek, Cakıpbek Atalık'ın yaptırdığı Buhara'daki medresede okumuş, İstanbul'da tahsil görmüş ve daha sonra oradan Roma'ya gitmiş, burada dört ay kalmıştır. Daha sonra deniz yoluyla Rusya'ya gelmiş ve buradan da Hokand'a geri dönmüştür. Gençlik yıllarında babasının teşvik ve desteğiyle ticaret kervanlarına dahil olmuş, Semerkant, Buhara, Kaşgar'da bulunmuştur. 27

[1] Adıgine boyu, Bargı Uruğu. Soy ağacı: Satıke, Mırzake, Bokoy, Baybooçon, Tileke, Acıbek, Şamurza, Asan, Alımbek; Kurmancan'dan olan çocukları: Abdıldabek, Baatırbek, Maamıtbek, Asanbek, Kamçıbek'dir. İlk eşinden olan çocuğunun adı Akınbek'dir.

yaşında Hokand hanı Madali'nin (Muhammed Ali) daveti üzerine Hokand'da hanlığın yönetim merkezinde onun yanında görev almış ve onun pervaneciliğine[2] kadar yükselmiştir. Madali Han'ın Alımbek'e Adican bölgesi beyliğini vermesinde onun eğitimli, kabiliyetli olmasının yanısıra bölgede ailesinden gelen otoritesi, etkisi ve tanınırlığı üzerinden bölgeyi rahat bir şekilde yönetebilme amacının da etkili olduğu düşünülebilir. Madali han, 31 yaşında Alımbek beye, *datka* unvanını vermiştir. İdari sınırları, Anciyan, Oş, Calal Abad, Batken bölgesi, Narın bölgesinin Ak Talaa, Cumgal, Toguz Toro gibi bölgelerini içine alan Andican Beyliği'ne bey olarak tayin edilmiştir. Kaşgar, Oş, Andican, Hokand, Buhara şehirlerinde 160'dan fazla dükkânı, bu şehirler arasında mal taşıyan kervanlarının da olduğu ifade edilmektedir (Abıtov, "Alımbek-Datka", 12 Kasım 2011; Kenensariyev, "Fenomen Kurmancan Datki", 28 Eylül 2011).

Alımbek Datka'nın Kurmancan ile evlendiği sırada siyasi ve ekonomik durumu hayli iyiydi. Alımbek Datka'nın devamlı surette Andican, Hokand ve bölgedeki diğer yerlerde bulunması, hareketli idarecilik hayatı dolayısıyla Kurmancan ondan toplumsal ve idari işleri öğrenmiş, bölgesindeki halk tarafından sevilen, saygı duyulan biri haline gelmiştir. Bunun yanında Alımbek Datka'nın hareketli yaşantısı ve Alay'da bulunamamasından dolayı, zamanla Alay bölgesini de fiili olarak Kurmancan yönetir hale gelmiştir.

Alımbek Datka (1799–1862)

Kurmancan onunla evlendikten sonra Hokand sarayına ilk defa 1842 yılında gitmiştir. Burada Şir Ali hanın eşi Carkınayım ve Sono hanım ile de yakından tanışma imkânı bulmuştur. Daha sonraları zaman zaman onlardan hanlıktaki gelişmelerle ilgili haberleri almıştır (Kenensariyev, "Fenomen Kurmancan Datki", 28 Eylül 2011).

Alımbek Datka, 1845 yılında çıkan Oş isyanında, Kurmancan'ın soğuk kanlılığı sayesinde Musulmankul'un cezalandırmasından kurtulmuştur. 1862 yılında Alımbek Datka, bölgedeki iktidar ve üstünlük mücadelesindeki olaylar sonucunda öldürülmüştür (Abıtov, "Alımbek-datka", 12 Ekim 2011). Bu haber Alay'da büyük bir üzüntü ve öfkeyle karşılanmıştır. İleri gelenler bu haber üzerine Hokand'a yürümek isteseler de kan akıtılmasına karşı çıkan Kurmancan bu girişimlerin önüne geçmiştir (Kenensariyev, "Fenomen Kurmancan Datki", 28 Eylül 2011).

Alımbek Datka Hokand Hanlığı'nda göreve başladığı 1826 yılından, öldüğü 1862 yılına kadar Andican vilayetinin ve bilhassa Oş şehrinin geliştirilmesi için büyük gayret göstermiştir. Yine bilhassa bölgede eğitim kurumlarının geliştirilmesi ve kurumsal eğitimin yaygınlaştırılması için Osmanlı devletindeki gibi vakıf sistemini yerleştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede kurduğu vakıf için Oş ve çevresindeki birçok araziyi vakıf arazisi yaparak gelirlerini tarihi bir şehir olan Oş'ta kurduğu Ak Medrese başta olmak üzere diğer vakıf kurumlarına bağışlamıştır. (Abıtov, "Neordinarnıy gosudarstvennıy deyatel…", 22 Haziran 2015; Buyar, 2020: 34). Oş, İpek Yolu üzerindeki önemli şehirlerden biri olup Doğu Türkistan ile Fergana ve oradan da Maveraünnehir'e geçiş üzerindeki kültürel,

[2] Pervaneci, hükümdarın çıkardığı ferman ve yarlıklar ile ilgilenmekteydi. Mehmet Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, VIII, Ankara 2002, s. 579.

tarihi, ekonomik değerlere sahip olan bu şehirde birçok İslam âlimi de yaşamıştır. Ebu İbn Osman, Ahmed Fergani, Mahmud Yügnek, Ömer İbn Musa el-Oşi, Mansur el-Oşi, Abdulhak el-Oşi, Babür, Salâhiddin İbn-i Mevlânâ Siracüddîn gibi âlim ve tarihi şahsiyetler burada yaşamışlardır. Bazılarının türbesi de burada bulunmaktadır. Yine kutsallık atfedilen Süleyman Dağı, türbeleri, tarihî camileri ve mekanları ile Oş şehri bölgenin en tarihi şehirlerinden biridir (Kenensariyev, Fenomen Kurmancan Datki, 26 Eylül 2011; Buyar, 2020: 13-42).

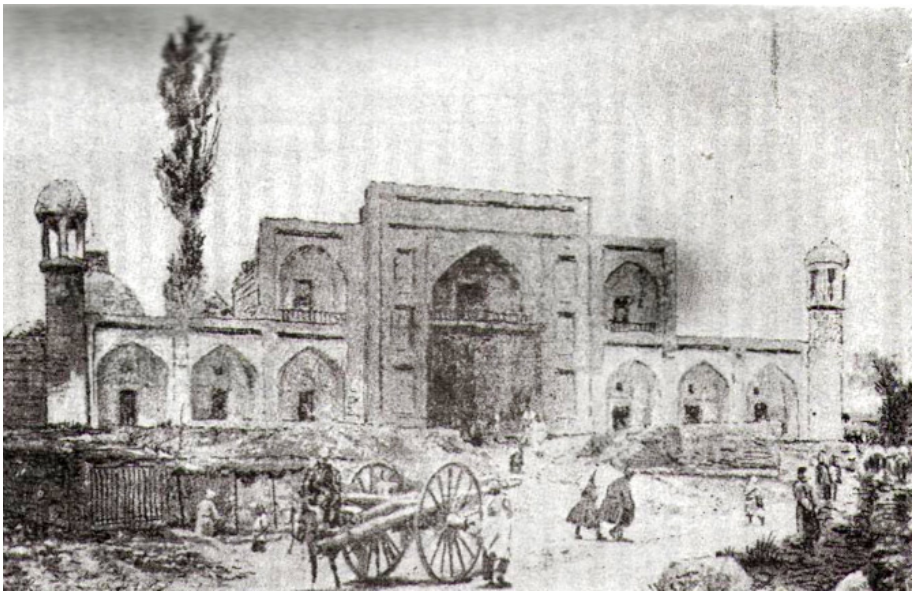

Alımbek Datka'nın yaptırdığı Ak Medrese, Oş.

Alımbek Datka Kırgız tarihindeki en önemli tarihi şahsiyetlerden biridir. Hokand Hanlığı'nın siyasi tarihinde de önemli bir yeri bulunmaktadır. Kurmancan Datka günümüzde Kırgızistan, Hokand ve Türkistan'ın Ruslar tarafından işgali tarihinin yazımında önemli bir şahsiyet olarak değerlendirilmektedir. Kurmancan Datka'nın tarihi bir figür olarak ortaya çıkışı eşi Alımbek Dakta sayesinde olmuştur. Sovyet dönemindeki tarih yazımında feodallerin suçlu olarak gösterilmesi gibi sebeplerle Alımbek Datka'nın hayatı ve tarihî rolü maalesef gerektiği gibi ele alınmamıştır (Abıtov, Neordinarnıy gosudarstvennıy deyatel…, 12 Haziran 2015).

4. Kurmancan'ın *Datka* Unvanını Alarak Alay Bölgesi'nin Yöneticisi Olması

Kurmancan Datka 1832'deki evliliğinden sonra 1862 yılında Alımbek Datka'nın ölümüne kadar onunla yaklaşık 30 yıl birlikte yaşamıştır. Bu evlilikten Abdıldabke, Omorbek, Mamıtbek, Asanbek, Baatırbek ve Kamçıbek adlı altı oğlu dünyaya gelmiştir. Evlatları Andican, Kaşkar, Nookat, Özgön, Kara Kulca, Çon Alay, Kara Suu, Aravan, Alay ve Oş gibi şehirlerde yöneticilik görevleri yapmışlardır (Abıtov, "Alımbek-datka", 12 Ekim 2011).

Kurmancan eşinin ölümüne kadarki sürede onun yanında sosyal ve idarî işlerde büyük tecrübe kazanmıştır. Bunun yanında eşinin daimî destekçisi, yardımcısı ve danışmanı olmuştur. Ayrıca otlak, su paylaşımı, hukukî ihtilaflarda boylar arası çekişmelerde Kurmancan daima başvurulan, yardım alınan bir danışman olmuştur. Onun tarihi bir figür olarak ön plana çıkması doğal bir süreç içerisinde onun özel bir gayreti olmadan kendiliğinden gelişmiştir denilebilir.

Bu evlilik Kurmancan'ın hayatının en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmiş olup onun, siyasi faaliyetlerin içerisine dâhil olmasını da beraberinde getirmiştir. Bundan sonra Kurmancan Datka siyasî bir şahsiyet olarak ön plana çıkar. Bu siyasi faaliyetlerin genel çerçevesini, diğer Kırgız boyları, Hokand Hanlığı (1709-1876), Buhara Emirliği (1785-1920), Rus Çarlığı ile olan ilişkileri oluşturacaktır.

Kurmancan, Alımbek Datka'nın bütün siyasi işlerinde onun, en güvenilir yardımcısı ve danışmanı olmuştur. Alımbek Datka'nın yönetici olarak görev yaptığı 1832-1862 yılları arasında Alay bölgesini onunla birlikte yönetmiş ve halkının refahı için çalışmıştır. Bu yıllarda onun şöhreti Hokand, Buhara ve Rusya'daki devlet adamları arasında duyulmuştu. 1862 yılında Alımbek Datka ölmüş, bununla birlikte Kurmancan ailesinin ve Alay

bölgesi halkının birliğini muhafaza etmiştir. 1862 yılında Hudayar Han'ın ikinci defa tahta geçmesi sürecinde Hudayar Han'a yardım eden Buhara emiri Seyit Muzaffereddin ordusuyla Oş şehrine kadar gelmişti. Bunun sebebi Alay bölgesi Kırgızlarının desteğini almak ve Alımbek'in yerine geçecek kişiye *datka* unvanını vermekti. Bu doğrultuda Buhara Şeyhülislamı'nın fetvası ve Buhara Emiri Muzaffereddin'in buyruğu ile Kurmancan'a *datka* unvanı verilmiştir (Kırgızstandın Tarıhı, 2016: 195-196). Böylelikle ilk defa bir kadına datka unvanı verilmiştir.

Kurmancan Datka bundan sonra Hokand Hanlığı'ndaki idari ve siyasi faaliyetlerin de resmen içerisine dâhil olmuştur. Kurmancan, *datka* unvanını aldıktan sonra oğlu Abdıldabek ile Hokand'a ziyarete gelmiştir. Bunun yanında Kurmancan Datka, Hudayar Han'ın annesi Carkınay ile daha önceden yakından tanışıyor ve görüşüyor idi. Hudayar Han da Kurmancan'ı yakından tanıyordu. Bu ziyaret dönüşünde Hudayar Han, Abdıldabek'i Oş âkimi yani yöneticisi olarak görevlendirmiştir (Kırgızstandın Tarıhı, 2016: 195-196).

Kurmancan Datka 1873-1876 yıllarındaki halk hareketinde, adaletsiz Rus yönetimine karşı Şer Datka, Mamır Mergen Uulu, Abdımomun, Omorbek Datka, Orozaalı, Moldo Aşır gibi ileri gelen yönetici ve kanaat önderleri ile birlikte hareket etmiştir. Kurmancan Datka'nın oğlu Abdıldabek bu hareketin yöneticisi İshak Moldo Asan Uulu Polot Hanın en yakınındaki kişi olup Rusya'nın istilasına karşı hayatının sonuna kadar mücadele etmiştir. Kurmancan Datka 29 Temmuz 1876 tarihinde bölgeyi işgal eden Rus birlikleri tarafından takibat altına alınmıştır (Kırgızstandın Tarıhı, 2016: 196).

Oş, Batken, Andican ve Alay bölgesinde 1873 baharından 1874 sonbaharına kadar ve 1874 sonbaharından 1875 baharına kadar Ruslara karşı ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu ayaklanmalar Halk Hareketi, Hokand Ayaklanması, Polot Han İsyanı ve Kurmancan Ayaklanması olarak anılmıştır (Kenensariyev, 2009: 204). 1876 yılında Hokand Hanlığının Ruslar tarafından işgalinden sonra Alay bölgesini hakimiyet altına almak için gelen Rus askeri birliklerine karşı Kurmancan Datka çocukları ve bölge halkı ile birlikte karşı durmuştur. Pamir Alay bölgelerinde Rus birlikleriyle 25 Nisan 1876 tarihinde ciddi bir çatışma yaşanmıştır. Bu çatışmada büyük kayıp veren Kırgızlar ile birlikte Kurmancan Datka Kaşgar yakınlarındaki Köksu'ya gitmiş daha sonra da Alay'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Burada M. E. İonov tarafından tutuklanan Kurmancan Datka, Fergana askerî valisi olarak 2 Mart 1876'da göreve başlayan Mihail Skobelev'in yanına getirilmiştir. Görüşmenin ardından sömürgeci ve işgalci Rus yönetimine karşı ciddi bir mücadele veremeyeceği kanaatine vardıktan sonra Skobelev ile anlaşmaya varmıştır. Daha sonra Alay bölgesinde 5 volost idari yönetimi kurulmuştur. Bu idari yönetim bölgelerinin başına Kurmancan Datka'nın oğulları idareci olarak tayin edilmiştir (Kenensariyev, Fenomen Kurmancan Datki, 3 Ekim 2011; 5 Ekim 2011).

1881 yılında Türkistan asker valisi Von Kaufman, Rus Savunma Bakanı D. Milutin'e yazdığı mektubunda, Kaşgar ile ilişkilerini kestiği için Kurmancan Datka'ya hazineden yıllık olarak 500 ruble verilmesi talebinde bulunmuştur. Fakat Maliye Bakanlığı onun başka gelir kaynaklarının da olduğunu belirtmiş ve 300 ruble verilmesi kararını bildirmiştir. Kurmancan'a Datka'ya *Alay hanı* unvanını da yine Rus devlet görevlileri vermiştir. Kurmancan Datka, Fergana bölgesi idarecisi Skobelev, Oş kazasının yöneticisi İonov, Türkistan Genel Valisi Kaufman, Çernyayev, Duhovskiy, Rusya'nın ileride Savunma bakanı olacak Kuropatkin gibi ileri gelen devlet adamları ile tanışıyordu, onların saygısına da mazhar olmuştu. Aynı zamanda onlarla hediye alışverişinde de bulunuyordu. Nikolay II, 1 Aralık 1901 tarihinde kıymetli taşla yapılmış bir yüzüğü hediye olarak Kurmancan Datka'ya göndermiştir (Muratov, 01.02.2018). Kurmancan Datka Sovyet dönemi öncesinde Rusya İmparatorluğu imparatorluk ofisinden resmî olarak devlet maaşı, kıymetli hediyeler alan tek kadındır (Abıtov, "Maloizvestnıye faktı iz jiznedeyatelnosti Kurmancan-datki", 7 Ekim 2011).

1893 yılında Rus gümrük görevlileri kaçakçılık yaptığı iddiasıyla Kurmancan Datka'nın oğlu Kamçıbek'in evini aramaya gelmişlerdir. Burada yaptıkları aramada eşine hakaret etmeleri sebebiyle Kamçıbek Rus askeri gümrük görevlilerini yakalamış ve öldürmüştür. Daha sonra Kamçıbek yakalanmış ve 2 yıllık bir soruşturmanın ardından 3 Mart 1895 tarihinde Rus idaresi tarafından idam edilmiştir. Oğlunun ölümü Datka'yı derinden sarsmış, Alay'daki kışlağına dönmüş ve bundan sonra toplumsal faaliyetlerden büyük oranda uzaklaşmıştır (Kenensariyev, Kenensariyev, Fenomen Kurmancan Datki, 5 Ekim 2011).

Kurmancan Datka Rus koloniyal yönetimi altında mümkün mertebe Alay bölgesi Kırgızlarının bağımsızlığını muhafaza etmek için gayret göstermiştir. O, Rus yönetiminde önceki gibi tam bir bağımsızlığın söz konusu olamayacağını gayet iyi anlıyordu. Bununla birlikte Kırgız boy beylerinin de yönetimde yer almalarını sağlamaya gayret etmiştir. Türkistan bölgesinde kaza ve nahiyelerde yönetim Rus askerî görevlilerinin elinde idi.

Bununla birlikte Kırgız yöneticilerin toplumdaki yeri ve durumunu her zaman dikkate almışlardır. Kurmancan Datka'nın oğullarının Oş bölgesi kazalarında görev yapmaları buna örnek olarak gösterilebilir.

5. Datka Unvanının Anlamı ve Derecesi

Datka Farsça bir terim olup دادخواه, *dâd-hâh, dâdhah, dâdhâh* şekillerinde yazılıp okunmaktadır. Kelime anlamı olarak *adalet arayan veya isteyen*, *davacı* anlamlarına gelmektedir (Parlatır, 2006: 308; Steingass, 1998: 495)[3]. Buhara Emirliği ve Hokand Hanlığında 18. yüzyılda kullanılmaya başlanan, hanın görevlendirdiği, idarî ve askerî yetkilere sahip bölge yöneticilerine verilen makam ve rütbe belirten bir unvandır. Bu unvan verilirken Buhara Şeyhülislam'ı tarafından da bir fetva ile onaylanıyordu. Böylece unvan sahiplerinin halk nezdindeki otoritesi, siyasi bakımdan olduğu kadar dini bakımdan da sağlamlaştırılmış oluyordu. Datka hanlıktan maaş olarak yıllık 1000 tilla ve 200 batman tahıl alıyordu. Rusça kaynaklarda *datka* unvanının general rütbesi ile eş değer olduğu (Terentev, 1906: 248), yerel kabule göre *genel vali* derecesindeki idarî görevli anlamına geldiği (Kun, 1896: Otd. 2) şeklinde açıklamalar bulunmaktadır. Bunun yanında Çokan Valihanov'a göre *datka* unvanı, hanlığın protokol ve rütbe sıralamasında dördüncü kişiye verilen unvandır (Valihanov, 1985: 379).

6. Carl Gustaf Emil Mannerheim'in Seyahati ve Kurmancan Datka İle Görüşmesi

Kurmancan Datka'nın biyografisinde Carl Gustaf Emil Mannerheim'in önemli bir yeri vardır. Mannerheim (4 Haziran 1867 - 27 Ocak 1951), aslen Fin olup 1917 yılına kadar Rus ordusunda görev yapmış, albay rütbesine kadar yükselmiş bir askerdir. I. Dünya savaşı sonrasında verdiği mücadeleler neticesinde ülkesinin Rusya'dan ayırılmasını sağlamış, Finlandiya Cumhuriyeti'nin kurucularından, 1940 yılında SSCB ile yapılan savaşta genelkurmay başkanı, mareşal ve 1944-1945 yıllarında da cumhurbaşkanlığı yapmış, Finlandiya'nın millî kahramanıdır[4].

Mannerheim, Rusya İmparatorluğu Genel Kurmay Başkanlığı'nın organize ettiği keşif seyahati çerçevesinde 29 Mart 1906 tarihinde Çin'e gitmek üzere yola çıkmış ve 21 Aralık 1908'de de seyahatini tamamlamıştır. O dönemde Rusya, Çin'i en büyük rakiplerinden biri olarak değerlendirmekte idi. Mannerheim ve ekibini de Çin ile ilgili rapor hazırlamak ve Japonya'nın Çin üzerindeki etkisini öğrenmek amacıyla görevlendirmişti. Bu sefer çerçevesinde o, Türkistan'ın batısı Tataristan'dan Doğu Türkistan'a kadarki bütün bölgelerden, Kazan, Astrahan, Bakü, Aşkabat, Semerkant, Taşkent, Andican, Özgön, Oş, Kaşgar, Hotan, Gulca, Urumçi, Üç Turfan'dan geçmiştir. 1906 yazında Mannerheim Türkistan'ın merkezine ulaşmıştır.

Map courtesy of Eric Enno Tamm (c) 2010 Horsethatleaps.com.

[3] *dâd-gâh*: adalet dağıtan yer; Yine Farsça'da *hâkim, yargıç* anlamlarına gelen *dâd beg* terimi de bulunmaktadır.
[4] Mannerhim ile ilgili bilgi için bkz.: https://ru.wikipedia.org/wiki/Маннергейм,_Карл_Густав_Эмиль

Mannerheim'in Seyahat Güzergâhı

Sırayla Fransız oryantalist Paul Pelliot, Kurmancan Datka, torunu, Finlandiyalı albay ve devlet adamı Carl Gustaf Emil Mannerheim

Mannerheim'in yol boyunca çektiği 1300'den fazla fotoğraf 20. yüzyıl Türkistan tarihi için çok önemli bilgiler vermektedir. Seyahati esnasında bugünkü Kırgızistan'ın Oş ve Alay bölgelerini de gezmiştir. Oş şehri ve Alay bölgesinin çok sayıda fotoğrafını çekmiştir. Bilhassa Kurmancan Datka'nın resimleri tarihi açıdan çok büyük önem taşımaktadır. Oş yakınlarında (Madı Köyü) Alay Kırgızlarının lideri Kurmancan Datka ile buluşmuştur. O zaman Kurmancan Datka 94 yaşında idi (Abakirova, "Kak buduşçiy finskiy…", 7 Ocak 2014).

7. Kurmancan Datka'nın Ölümü ve Cenaze Töreni

Kurmancan Datka 1 Şubat 1907 tarihinde 96 yaşında Oş şehrinden 13 kilometre uzaklıkta bulunan Madı köyünde (ayılında) vefat etmiştir. Kurmancan Datka öldüğünde 2 oğlu, 2 kızı 31 torunu ve 57 torundan torunu ve 6 da onların çocuğu olmak üzere toplam 183 evladı (yaşayan 97, ölen 86) bulunmaktaydı (Ploskih, 2004: 98). Kurmancan Datka vefatından sonra kendisinin, Oş şehrindeki Sar Mezar'da türbesi bulunan Salâhuddin İbn-i Mevlânâ Siracüddîn'in yanına defnedilmesini vasiyet etmiş ve oraya defnedilmiştir.

Kurmancan Datka'nın vefatının o dönem bölgede yayımlanan basın yayın organlarındaki haber ve yazılarda yer aldığı görülmektedir. Rus gazeteci Yu. P. Yuvaçev'in, onun cenaze töreni ile ilgili *İstoriçeskiy Vestnik*'teki (Tarih Haberleri) verdiği bilgiler şu şekildedir:

"1 Şubat 1907 tarihinde Kurmancan Datka 96 yaşında Madı köyünde bu dünyadan ayrıldı. Alay hanını son yolculuğuna uğurlamak üzere binlerce Kırgız gelip mezarına toprak attılar. O, Oş şehrinin kuzey doğu tarafındaki Sar Mazar'a defnedildi (Yuvaçev, 1907: 979-980)."

Turkestanskiy Vestnik'teki (Türkistan Haberleri) haber ise şu şekildedir:

"*Merhum, Kırgızlarda âdet olduğu üzere yere yatırılmadı, yerden yüksekçe bulunan tahtaların üzerine yatırdılar, üstünü parlak ipek kumaş ile örttüler. Yanına padişahın ve diğer yöneticilerin verdikleri hediyeleri koydular.*

Boz üyün [yurt, çadır] girişinde merhum Datka'nın torunları ile torundan torunları iki sıra halinde dizildiler. Gelen herkesi onlardan biri karşılayıp merhumun akrabaları feryatlarla ökürüp[5] *ağladılar.*

[5] Ökürük, ökürüp ıyloo, ökürük çıgaruu: Feryatlarla, ağıt yakarak ağlamak. Taziye için gelenler cenazeye yaklaşırken cenaze sahipleri onları karşılar ve feryatlarla ağıtlar yakarak ağlarlar. Bu gelenek günümüzde de devam etmektedir.

Yakınlardaki boylardan gelenler kadınlarla ağzına kadar dolmuş olan çadırın içinden hüzünlü koşok[6] *sesleri yükseliyordu.*

Merhumu boz üyden bahçenin içindeki meydana çıkardılar. O sırada imam için ayrılmış hediyeleri ve kalan deveyi alıp geldi ve imam Kuran'dan kısa bir âyet okudu. Ondan sonra merhumun nâşının konulduğu tabut araya yerleştirildi. Yanına Datkanın o zamanki küçük oğlu Asanbek'i oturttular. Büyük oğlu Mamıtbek ise cenazenin arkasından yürüyen akrabaları ve gelenlerin arasında atlı olarak ilerledi. İlerledikçe cenazeyi yolcu edenlerin arasına etraftaki yerli halk da katıldı. Tamamı atlı idiler. Torunları, cenazenin önünde ağlayarak ilerlediler.

Onların arasında at üstünde ilerleyen imam da cenazelerde okunan Kuran'dan âyetleri gür sesi ve kırât ile okudu.

Mezarlığın girişinde araba durdu. Merhumun nâşının konulduğu araba durup tabut kaldırılıp elden ele geçti. Çocuklarından biri en önde gümüş paralar serperek ilerledi. Mamıtbek kazılan mezarın içine inip acele etmeden inceledi. Nâşı defnetmeden önce cenaze namazı kılındı ve ardından defnettiler. Akrabalarının hepsi sırayla toprak alıp çukura attılar. İleri gelen insanlar için toprağı bir çepkenin eteğine koyup getirdiler. Ondan sonra bu toprağın tamamını çukura attılar. Defin merasimi bittikten sonra herkes dağıldı. Fakat bundan sonra da uzak köylerden Madı'ya, merhumun çocuklarına akın akın taziyeye geldiler (Turkestanskiy Vestnik, Aralık 1907; Yuvaçev, 1907: 954-980)."

O dönemin basın yayın organlarında Kurmancan Datka'nın ölümü hakkında yer alan haberler onun bölge tarihindeki yerini göstermesi açısından dikkate değerdir. Bunun yanında Kurmancan Datka'nın cenaze merasimi ile ilgili bilgiler aynı zamanda o dönemdeki cenaze törenlerindeki âdetlerin anlaşılması açısından da önemlidir. Bu cenaze töreni süreçlerinin büyük kısmı günümüzde de devam etmektedir.

8. Kırgız Ulusal Kimliğinin İnşasında Kurmancan Datka'nın Yeri

Kırgız tarihinin önemli bir kadın şahsiyeti olarak Kurmancan Datka, 1991 yılında Kırgız Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla başlayan yeni devlet inşası sürecinde Kırgız ulusal kimliğinin şekillendirilmesinde sembol şahsiyetlerden biri olarak ön plana çıkarılmıştır.

Ulusal kimlik, kişinin bir topluma, millete, devlete ait olma, yani bir ulusun parçası olma isteği, o ulusun ortak değerlerini sahiplenme şuuru, bilinci şeklinde ifade edilebilir. Ulusal kimlik zamanla kazanıldığı gibi muhtelif enstitülerin çalışmaları ile de kazandırılabilir bir özelliğe sahiptir. Modern Kırgız toplumu açısından bunların her ikisi de geçerlidir. Ulusal kimliğin şekillenmesindeki en önemli unsurlar etnik köken, dil, din, coğrafya, tarih ve tarih yazımı şeklinde ifade edilebilir. Ulusal kimlik toplumun ortak değerleri üzerinden şekillendirilir. Kırgız toplumunun kendine has kültürü, gelenekleri, dili ve dini değerleri doğrultusunda ulusal kimliği şekillenirken, diğer yandan bağımsızlık sonrasında devlet politikası olarak Kırgız ulusal kimliğinin farklılığın farkındalığı, biz ve onların daha açık tanımlandığı (Lee, 2012: 29), kendine has kültürü, dili, gelenekleri, birbiri ile daha uyumlu ve bütünlüğünü sağlamış bir ulus (Identity, Oxford Dictionaries) oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda kültürel, folklorik ve tarihi unsurların bu hedefi gerçekleştirmek için araçsallaştırıldığı ve sembolleştirilerek ön plana çıkarıldığı görülür. Bunlardan biri de Kurmancan Datka'dır. Bu süreç aşağıdaki örneklerde çok daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Kırgız yazar Tölögön Kasımbekov'un *Kelkel* romanında, Kasımbekov ile Köçkön Saktanov'un piyesinde, Soronbay Cusuyev'in *Kurmanca Datka* adlı manzum romanında, Zamir Eraliyev'in *Too Hanışası* adlı belgeselinde ve Sadık Şerniyaz'ın yönetmenliğini yaptığı *Kurmancan Datka* adlı filminde ve daha birçok eserde Kurmancan Datka'nın hayatı farklı yönleriyle ele alınmış, Kırgız toplumu için idealize edilmiş bir kadın portresi ortaya konmaya çalışılmıştır. 2004 yılında Bişkek'te, Gülçö'de ve Oş'ta Kurmancan Datka'nın heykelleri dikilmiştir. Bunun yanında Oş'ta ve Bişkek'te caddelere adı verilmiştir. Yine *Kurmancan Datka Nişanı* adlı devlet ödülü de tesis edilmiştir (http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111664).

[6] Koşok: ağıt, ölenin iyi niteliklerini, ölümünden duyulan acıyı dile getiren söz veya ezgi; ölen kişilerin iyi hâllerini, meziyetlerini dile getirmek, kaybından dolayı duyulan üzüntüyü ifade etmek amacıyla yazılan, söylenen şiirlerdir.

Kurmancan Datka Devlet Nişanı

Kurmancan Datka Nişanı, sosyo-politik faaliyetlerde ve iş hayatında üstün başarı gösterenlere, devletin korunmasına ve güçlendirilmesine katkı sağlayanlara, halkın birliğini, genç neslin vatanlarına sevgi ve saygı ruhu içinde yetiştirilmesinde üstün başarı gösterenlere verilmektedir (http://www.president.kg/ru/kyrgyzstan/gosudarstvennye_nagrady).

8.1. Kurmancan Datka Anısına Basılan Paralar

Kurmancan Datka'nın resmi Kırgızistan'ın önemli tarihi şahsiyetlerinden biri olarak Kırgız somunun üzerinde de yer almaktadır. Halen kullanımı devam eden ve 29 Ağustos 1994 yılında ilk defa basılan 50 som'un iç yüzünde yer alan Kurmancan Datka resmi bu banknotun 2002 ve 2016 yıllarında baskılarında yenilenerek yer almaktadır. Banknotun dış kısmında ise Kırgızistan'ın Özgön şehrindeki Karahanlı dönemi türbelerinin resmi yer almaktadır[7].

Kurmancan Datka'nın resminin bulunduğu 50 somluk Kırgız banknotu

8.1.1. Koleksiyon Paraları

2012 yılında Kurmancan Datka'nın doğumunun 200. yılına ithafen Kırgızistan Milli Bankası *Kurmancan Datka'ya 200 Yıl* adıyla altından ve gümüşten madenî paralar bastırmıştır (https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=2126&lang=RUS).

[7] Kırgız paraları ile ilgili geniş bilgi için bkz.: www.nbkr.kg

Altın para 100 som'luk olup ön yüzünün üst kısmında Kurmancan Datka yazısı, ortada petrogliflerden esinlenerek şekillendirilmiş Kırgız figürlerinden müteşekkil arka fonun önünde Kurmancan Dakta'nın kabartma şeklindeki portresi, sağ tarafta 100 som ve sol alt tarafta da Kurmancan Datka'nın doğum ve ölüm yılları yazılıdır. Altın para AU 999 ayar ve 7,78 gr olup paranın ön yüzünde portrenin sol üst kısmında bu da belirtilmiştir. Altın madeni paranın arka yüzünün üst kısmında Kurmancan Datkaya 200 Yıl, alt kısmında Kırgız devlet arması, altında stilize edilmiş çiçek resimleri ve paranın alt kısmında ise basım yılı olan 2012 yazısı yer almaktadır (https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=2126&lang=RUS).

Gümüş madeni paranın ön yüzünün üst kısmında Kurmancan Datka, yazının sol tarafından doğum yılı oan 1811, sağ tarafında ise ölüm yılı olan 1907 tarihleri yazılıdır. Ortada Kurmancan Datka'nın portresi paranın ön yüzünün büyük kısmını kaplamakta olup sağ ve sol tarafından Kırgız figürleri bulunmaktadır. Alt kısımda 10 som yazmaktadır. Portrenin üst sağ tarafında ise Ag 925 ayar ve 28,28 gr şeklinde gümüşün ayarı ve ağırlığı verilmiştir. Paranın arka yüzünün üst kısmında Kurmancan Datka'ya 200 Yıl, altında Kırgız devlet arması, alt kısmında Süleyman Dağı'nın silüeti ve önünde kabartılmış şekilde at üzerindeki Kurmancan Datka'nın silüeti yer almaktadır. Paranın alt kısmında ise basım yılı olan 2012 yazısı yer almaktadır (https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=2126&lang=KG).

"*Hem etnik hem de teritoryal tarihten beslenen Kırgızistan tarihçiliği vatandaşlara, vatan ve etnik kökenle bağlantılı bir kimlik sunmaktadır. Böylelikle, Kırgızistan'daki meydanlar, okullar gibi kamusal alanlarda ya da banknotlar gibi sembolik önemi yüksek mecralarda Yusuf Has Hacib, Kaşgarlı Mahmud ile birlikte Kırgız Kağanlığı'nın kağanı Barsbek ve çeşitli Kırgız beylerinin heykellerine, büstlerine, resimlerine yer verilmektedir. Bu sayede Kırgız halkına sahip olduğu uygarlık mirası hatırlatılmaktadır*." (Gürbüz, 2022: 503-504). Bağımsızlık sonrası süreçte tarihî şahsiyetlerin sembolleştirilmesi ile Kırgız milli kimliğinin şekillendirilmesi doğrultusunda en fazla Manas'ın ön plana çıkarılmıştır (Beşirli, 2015: 29-46; Beşirli ve Ünal, 2015: 7-11). Ondan sonra en fazla ön plana çıkarılan şahsiyetin Kurmancan Datka olduğu görülmektedir. *Yakın dönemde yaşamış bir tarihî şahsiyet olarak millî kimliği* kadınların sosyo-kültürel hayatta üst düzeyde etkin olduğu Kırgızistan'da, Kurmancan Datka'nın bir sembol olarak simgeleştirilmesi daha da büyük bir anlam taşımaktadır. Kurmancan Datka'nın kadın olması örnek ve sembol oluşturma çalışmalarında öne çıkarılarak Kırgız kadınlarının onun gibi ideal kadın

olmaları teşvik edilmektedir. Kurmancan Datka fedakâr, adaletli, ideal kadın lider, eş, anne, vatan ve millet sever bir karakter olarak ön plana çıkarılmaktadır.

Türk kahramanlık destanlarında "*Kahramanın evlendiği kadın sıradan bir kadın değildir. Onlar, kendi cinsleri arasında müstesna tiplerdir. Tıpkı kahraman gibi onlar da seçilmiştir. Güzellikleri, zekâları, sağduyuları standartların üstündedir. Eşleri kahramanlara çeşitli yollarla yardım ederler. Kahramanı çıkacağı macerada yaşayacağı tehlikelere karşı önceden uyarmak, bunların başında gelir. Herhangi bir hastalık ya da yaralanma durumunda kahramana sadece eşinin yaptığı ilaç deva olur. Ayrıca, kahraman tehlikede ya da tutsak olduğunda, ondan haber alınamadığında; durumu eşine âyan olur.*" (Düzgün, 2012: 38). Bu bağlamda Kırgızistan'da bağımsızlık sonrasında ulusal kimliğin inşasında Kurmancan Datka sembolleştirilirken onun kişiliği etrafında Türk halklarının destan kahramanları tipolojisinin özelliklerine (Düzgün, 2012: 11) benzer bir şahsiyetin oluşturulmaya, başlandığı da görülmektedir.

Sonuç

Kurmancan Datka, hayat hikayesi, tarihi rolü, kahramanlıkları ve verdiği kritik kararlar sebebiyle Alay Kraliçesi, Güneyin Kraliçesi, Ulusun Annesi, Dağların Kraliçesi, gibi unvanlarla anılmıştır. Kurmancan Datka bir kadın olarak evini, ocağını koruyan bir kadındır. 29 yıllık evlilik hayatı boyunca eşinin yardımcısı ve danışmanı olmuştur. Keskin zekâsı ve diplomatik kabiliyeti ile eşi bölgede olmadığı zamanlarda Alay bölgesini yönetmiştir. 7 çocuk dünyaya getiren Kurmancan Datka, aynı zamanda torunlarını da bizzat yetiştirmiş, onları eğitmiştir. Bu haliyle o, soyunun devamını sağlayan örnek bir anne olarak değerlendirilebilir. Oğlu Kamçıbek idam edildiğinde "*Küçük oğlumun bu dünyadan gitmesi çok acıverici. Fakat oğlum için halkımın ölmesine asla izin veremem. Bunun ne bu dünyada ne öbür dünyada açıklaması olamaz*." diyerek vatanı için evlatlarını feda eden bir anne olarak örnek gösterilmektedir (Eşimbekova, 2019: 31; Ploskih, 2012: 162, 167).

Kırgız boyları arasındaki rekabet ve mücadeleleri ince bir politika ile yönetmiş ve insanların bu çatışmalardan zarar görmemesi için gayret göstermiştir. 1876 yılında Kırgızların varlıklarını devam ettirmelerini sağlamak için Alay Kırgızlarının Ruslara bağlanması kararını almıştır. Onun bu kararını destekleyen Çarlık yönetimi ona albay unvanı vermiştir (Eşimbekova, 2019: 31; Djunuşaliyev ve Kakeyev, 2003: 105). Kurmancan Datka'nın devlet işlerindeki esas hedefi, Kırgız boyları arasındaki düşmanlığa son vermek, barışı sağlamak ve devam ettirmek, komşularının etnik kökeni, kültürü, dinine bakmaksızın onlarla iyi ilişkiler içerisinde yaşamak idi. Kırgızlar ile Ruslar arasındaki ilişkilerin gelişmesindeki rolü de çok önemlidir (Eşimbekova, 2019: 31; Ploskih, 2012: 173).

Kurmancan Datka adaletli yönetimi, verdiği doğru ve diplomatik kararları, zekâsı, ileri görüşlülüğü, soğukkanlılığı ile Alay bölgesi Kırgızlarını başarılı bir şekilde yönetmiş, tehlikelerden korumuştur. Bununla birlikte diğer Kırgız boylarının ittifak yapmaları için çalışmıştır. Bu gayretleri ve özellikleri ile Kırgızlar arasında saygı kazanmış, ünlenmiştir. Yine bu özellikleri ile Hokand Hanlığı, Buhara Emirliği ve Rus İmparatorluğu'nun bölgede kurduğu Türkistan Genel Valiliği nezdinde de önemli bir tarihî şahsiyet olarak saygı görmüştür.

Kurmancan Datka, 19. yüzyıl Kırgız tarihinin parlak şahsiyetlerinden biridir. Bilhassa bağımsızlık sonrası süreçte Kırgız ulusal kimliğinin oluşturulması noktasında sembol tarihî şahsiyetlerden biri olmuştur. Kurmancan Datka'nın bir kadın olması, ulusal kimlik çalışmalarında vurgulanmakta ve Kırgız kadınlarının onun gibi ideal bir kadın olmaları teşvik edilmektedir. Fedakârlığı, adaleti, liderliği, eş ve anne olması, vatan ve millet sevgisi gibi ideal kadın özellikleri ile ön plana çıkarılmaktadır.

Kaynaklar

Abıtov, Baybolot, "Alımbek-Datka", kghistory.akipress.org/unews/un_post:1010, 12 Kasım 2011, Erişim Tarihi: 08.06.2021.

Abıtov, Baybolot, "Maloizvestnıye faktı iz jiznedeyatelnosti Kurmancan-datki", https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1003, 7 Ekim 2011.

Abıtov, Baybolot, "Neordinarnıy gosudarstvennıy deyatel-Alımbek datka Asan biy uulu", (çast II) http://kghistory.akipress.org/unews/un_post:4061, 22 Haziran 2015.

Abıtov, Baybolot, "Neordinarnıy gosudarstvennıy deyatel-Alımbek datka Asan biy uulu", https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:4050, 12 Haziran 2015.

Alpargu, Mehmet, "Türkistan Hanlıkları", Türkler, VIII, Ankara 2002.

Beşirli, Hayati ve Ünal, Ali, "Kırgızistan'da Politik Toplumsallaşma Sürecinde Eğitim Kurumunun Fonksiyonu -Manas'ın Yedi Öğüdü-", Gazi Türkiyat, Güz 17, Ankara 2015.

Beşirli, Hayati, "Bağımsızlık Sonrası Kırgız Kimliğinin İnşasında Manas ve Manas Destanı'nın Simgeselliği", Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar 22, Ankara 2015.

Buyar, Cengiz ve Oflaz, Feray, "Kırgızlarda Küpe Takma Geleneği", Vestnik BGU, No: 1 (59), ISSN 1694-8122, DOI: 10.35254/bhu/2022.59.98, Bişkek 2022.

Buyar, Cengiz, "Başlangıcından 1991 Yılına Kadar Kırgız Tarihi", Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi-Siyaset, Bişkek 2017.

Buyar, Cengiz, "İpek Yolu Üzerinde Tarihi Bir Şehir: Oş", Kırgızistan Araştırmaları 2019, BYR Publishing House, Bişkek 2020.

Çapraz, Hayri, "Çarlık Rusyası'nın Türkistan'da Hâkimiyet Kurması", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 24, Aralık 2011.

Definition of National Identity in English, Oxford Dictionaries. https://www.dictionary.com/browse/Identity, Erişim tarihi: 29 Eylül 2024.

Djunuşaliyev, D. İstoriçeskiye etapı kırgızskoy gosudarstvennosti (III v. Do n.e. – XIX V.), D. Djunuşaliyev, A. Kakeyev, V. Ploskih, ARHİ, Bişkek 2003.

Düzgün, Ülkü Kara, "Türk Destanlarında Merkezi Kahraman Tipinin Tipolojisi", Folklor/Edebiyat, Cilt 18, Sayı 69, 2012.

Eşimbekova, N. S., "Analiz Epiçesky Znakovo-Simvoliçeskooy Sistemı", Vestnik KRSU, Tom 19, No: 2, Bişkek 2019.

Gürbüz, Y. Emre, "Türk Dünyasında Tarih Eğitimi ve Ulus İnşası", Türk Dünyasında Ulus İnşası, Ed. Doç. Dr. Musa Yavuz Alptekin, Zeki Çevik, Nobel Akademik Yayıncılık, 1. Basım, Ankara 2022.

Kazabayev, Kaldıbay, "Kurmancan datka Capalak kızıbı?", Kırgız Tuusu Gazetesi, 22 Temmuz 1991.

Kenensariyev Taşmambet, Kırgızstandın XIX kılımdın 50-70-cıldarındagı sayasiy önügüsü, Bişkek 2009.

Kenensariyev, Taşmambet, "Fenomen Kurmancan Datki", Çast II, https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:979/?from=kghistory&place=search&sth=8d7e90d10e1788a9682ba298d8f57d1c, 28 Eylül 2011.

Kenensariyev, Taşmambet, "Fenomen Kurmancan Datki", Çast III, https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:989, 3 Ekim 2011.

Kenensariyev, Taşmambet, "Fenomen Kurmancan Datki", Çast IV, https://kghistory.akipress.org/unews/un_post:1001, 5 Ekim 2011.

Kırgızstandın Tarıhı. Bayırkı mezgilden bügünkü küngö çeyin, Cilt II, Editör: A. Djumanaliyev vd., Bişkek 2016.

Kun, A. L., "Oçerki Kokandskogo hanstva", İzvestiya RGO, XII, Otd. 2, S. Peterburg 1896.

Lee, Yoonmi, Modern Education, Textbooks, and the Image of the Nation: Politics and Modernization and Nationalism in Korean Education. Routledge, 2012.

Muratov, Abdıkerim, "Kaza bolgonuna 111 cıl. Kurmancan datka tuuraluu 13 faktı", https://sputnik.kg/20180201/kurmanzhan-datka-tuuraluu-13-fakty-1037544592.html, 01.02.2018

Ömürzakova, Tursunay, Kurmancan Datka. Door. İnsan. İşmerdüülük, Bişkek 2002.

Parlatır, İsmail, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Yargı Yayınevi, Ankara 2006.

Ploskih, V. M., Alayskaya tsaritsa Kurmancan Datka, Bişkek 2012.

Ploskih, V. M., Bizdin Kırgızstan, Bişkek, 2004.

Steingass, F., A comprehensive Persian-English Dictionary, New Reprint, Beirut 1998.

Terentev, M. A., İstoriya zavoyevaniya Sredney Azii, I, Sankt Peterburg 1906.

Turkestanskiy Vestnik, Aralık 1907.

Valihanov, Çokan, Sobraniye Soçineniya, III, Alma-Ata, 1985.

Yuvaçev, İ. P., "Kurban-Djan datha. Kara-kirgizskaya tsaritsa Alaya", İstoriçeskiy vestnik, No: 12, 1907.

İnternet Kaynakları

http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111664

http://www.nbkr.kg

http://www.president.kg/ru/kyrgyzstan/gosudarstvennye_nagrady

https://kloop.kg/blog/2014/01/07/kak-budushhij-finskij-prezident-fotografiroval-kurmanzhan-datku/

https://ru.wikipedia.org/wiki/Маннергейм,_Карл_Густав_Эмиль

https://sputn_k.kg/soc_ety/20180201/1037544592/kurmanzhan-datka-tuuraluu-13-fakty.html

https://www.nbkr.kg/index1.jsp?item=2126&lang=RUS

Ulakbilge
Sosyal Bilimler Dergisi

KURMANCAN DATKA AS A LEGENDARY FEMALE HERO AND HER ROLE IN THE CONSTRUCTION OF KYRGYZ NATIONAL IDENTITY

Cengiz Buyar

ABSTRACT

Kurmancan Datka (1811–February 1, 1907) was a prominent historical figure in 19th-century Kyrgyzstan, known as the "Queen of the Mountains." She is recognized as the first woman to be awarded the title of "Datka" during her time. Born in 1811 in the Oroke winter camp near Osh, she married Alimbek Datka, the leader of the Alay Kyrgyz, in 1832. After the death of her husband Alimbek Datka in 1862, Kurmancan Datka assumed leadership of the Kyrgyz in the Alay region. Her authority was acknowledged by the rulers of the Bukhara and Kokand Khanates. During the late 19th century, the Russian Empire was expanding into Central Asia. Following the annexation of the Kokand Khanate by Russia in 1876, Kurmancan Datka and her sons resisted the Russian occupation. However, considering the challenging conditions of the time, she opted for an agreement with the Russians. Kurmancan Datka is regarded as a significant figure in the Kyrgyz struggle for independence. She has been commemorated through coins, stamps, statues, and films about her life. Kurmancan Datka is remembered as one of the most important female heroes in Kyrgyz history for her courage, strong character, and leadership qualities. She stands out as a key figure exemplified in the construction of modern Kyrgyz national identity. This study examines Kurmancan Datka's life and political activities and evaluates her role in shaping Kyrgyz national identity.

Keywords: Kurmancan Datka, Kyrgyz, Kokand, Turkestan, Russian, khanate